

Загалом, з економічних міркувань та складних обставин, основним типом школи була визнана трудова 4-річна школа. За програмою наркома освіти УСРР, діти від 4 до 7 років мали виховуватись у дитячих комунах, від 8 до 15 – відбувати єдину 7-річну трудову школу, а з 15 – школу профосвіти [15, 64]. Така система дозволяла контролювати виховання підлітків з мінімальним втручанням батьків, сім'ї та зовнішнього світу, особливо враховуючи, що з середині 1920-х рр. з'явилася конкурентна більшовицькій, ідеологія непмана.

Другим етапом освітньої програми Г. Гринька були 2-річні технікуми, 4-річні інститути, 2-річні академії. Не правильним, на наш погляд, було б обійти увагою позитивні моменти діяльності наркома освіти та його попередників, завдяки яким змінився, наприклад, соціальний склад ВНЗ України: вже з 1926 р. збільшилася кількість студентів, які прибували на навчання з сільської місцевості. В інформаційному огляді «Про роботу на селі» за 1927 р., складеному до відкриття VI пленуму ЦК ЛКСМУ, подані такі дані: індустріально-технічні ВНЗ – 6733 студентів (з них 10,5% – селяни); сільсько-господарські – 4237 (52,2% – селяни); соціально-економічні – 4281 (21,8% – селяни); педагогічні – 6337 (17,9% – селяни); медичні – 5864 (12,6% – селяни); мистецькі – 1543 (13% – селяни). Загалом відсоток сільської молоді у ВНЗ УСРР був 20,7 – 6 тис. з 28985 усіх студентів [16, 67].

Іншим позитивним явищем діяльності наркомату освіти УСРР було різке зростання в українському селі кількості шкіл і питомої ваги грамотних. Якщо на 1922 р. писемними були лише 15%, то 1927 р. – 50%. Якщо на 1921 р. у селах була лише 371 школа для неписьменних, то в 1924–1925 рр. – вже 16857 шкіл (грамоті тут вчився 1 млн. селян), 1926–1927 рр. – 25 тис. шкіл (охоплювали 1750 тис. осіб) [17, 36]. Незважаючи на позитивні моменти підвищення грамотності, для партійної еліти вони були лише засобами позанаціонального, класового впливу.

Однак насамперед Програма Г. Гринька прагнула встановлення тотального контролю більшовицької доктрини на всіх рівнях культури й освіти. Так, філософську чи історичну освіту могли здобути лише аспіранти науково-дослідних кафедр, які здійснювали роботу винятково прикладного характеру. Основна енергія всієї гуманітарної галузі спрямовувалась у сферу виробництва, вдосконалення якого привело б до перемоги пролетарської революції в усьому світі та встановлення комунізму. Політика наркомату освіти УСРР у другій половині 1920-х рр. призвела до того, що комуністичні ідеї піднесли до рівня, на якому раніше перебувало вивчення Закону Божого, а комунізм по суті перетворювався на нову релігію. Індустріалізація виробництва механістично впроваджувалась й у систему освіти. Остання, попри матеріальне прагматичне обґрунтування, мала суттєві недоліки, одним з яких було намагання Наркомату освіти УСРР створити «нову людину», позбавивши її всіх, притаманних дореволюційному часу, елементів.

Таким чином, радянські освітні програми, ліквідація неписьменності та політичні гасла, що члени РКП на території України повинні спілкуватися з народом його мовою, стали одними з вирішальних чинників у завоюванні новою владою довіри народу. Цей крок КП(б)У мав значний психологічний вплив. Селянство відчувало бажання радянських владних структур, чи найменш його імпульси, не тільки нехтувати інтересами села, не тільки втручатись у внутрішні проблеми селян, а й певну стурбованість щодо тих, кому вони так мало довіряли. Тому зовсім не дивно, що культурне,

духовне обличчя українця доби непу, його політична свідомість зазнали істотних змін. Навпаки, старі елементи суспільної свідомості викорінювалися, змінювалося ставлення до релігії, традицій старого побуту, власної долі та майбутнього, які відтепер міцно пов'язувалися з радянським способом життя.

1. Яковлев Я. *Наша деревня. Новое в старом и старое в новом.* – М., 1924.
2. Феноменов М.Я. *Современная деревня.* – М.; Л., 1925.
3. Бакуменко П.І. *Культурне будівництво в українському селі в 1921–1925 рр.* // *Зб. наук. робіт.* – Х., 1959. – Вип. 4.
4. Шевчук Г. *Культурне будівництво на Україні у 1921–1925 рр.* – К., 1963.
5. Лях С.Р. *Формирование элементов советского образа жизни в доколхозной деревне Украинской ССР (1921–1923 гг.).* – К., 1981.
6. Кульчицкий С.В., Лях С.Р., Марочко В.И. *Становление основ социалистического уклада жизни крестьянства УССР.* – К., 1988.
7. Орлов А.В. *Процессы интернационализации советского образа жизни: этносоциальные аспекты.* – К., 1986.
8. *Держархів Житомирської обл.* – Ф. Р–1983. – Оп. 1. – Спр. 3.
9. *О середняке. Материалы для проработки основных вопросов XIV съезда ВКП.* – Х., 1926.
10. Ленин В. *Полное собрание сочинений.* – М., 1982. – Т. 31.
11. Кучерук О. *Більшовицька політика українізації у 20-х рр.* // *Рідна школа.* – 1993. – № 10.
12. Мірошніченко М.І. *До початків формування робітничо-селянської інтелігенції в Україні в 20-і рр.* // *Укр. іст. журн.* – 1993. – № 10.
13. Шуть О. *Українське національне питання на історичному з'язі.* – Х.; К., 1930.
14. Бухарин Н.И. *Проблемы теории и практики социализма.* – М., 1989.
15. ДАЧО. – Ф. Р–593. – Оп. 1. – Спр. 1016.
16. ЦДАГОУ. – Ф. 7. – Оп. 12. – Спр. 129.
17. Майський А. *Народня освіта в 1924–1925 рр. (матеріали до перевиборів Рад)* // *Агітатор.* – 1926. – № 2.

Georgizov G.M. Soviet education – the fundamental element of the social and cultural environment in Ukraine during the 20th if the 20th century. In the article are analyzed the the Soviet government measures in the struggle for the new orientations creation in the Ukrainian Soviet society, among which were the fundamental folk culture and education.

Key words: education, educational technology, cultural changes, educational and cultural programs, social and cultural environment

О. В. Компанієнко

ФУНКЦІОНУВАННЯ ОСВІТИ ДЛЯ ДОРΟΣЛИХ У 1920 – СЕРЕДИНІ 40-х рр.

У статті розглядається розвиток освіти для дорослих, працюючої молоді в довоєнний період та роки Другої світової війни.

Ключові слова: освіта для дорослих, вечірні школи, школи робітничої молоді

Освіта населення, зайнятого на виробництві, як і кожне суспільне явище, має свою історію: її витоки слід шукати у тих організаційних формах, що почали формуватись в країні після встановлення радянської влади. Від створення системи освіти для дорослих, до неї входили, перш за все, загальні школи грамоти, школи для працюючих підлітків та дорослих, школи для дорослих підвищеного типу, а також робітничі факультети. Завдяки узгодженості навчальних програм, їх учні мали можливість переходити зі шкіл нижчих ступенів – до вищих, а закінчивши робітфак – вступати до ВНЗ. Метою цієї статті є аналіз становлення масової системи освіти для дорослих та працюючих підлітків України в 1920 – середині 40-х рр.

Слід зазначити, що радянський етап історіографії означеної проблеми не був однорідним. У загальному масиві тогочасних досліджень освітніх проблем працюючої молоді можна виділити кілька змістових блоків, які містять різноплановий матеріал з питань становлення та функціонування шкіл працюючої молоді. Початковий етап дослідження проблеми представлений працями істориків ще першого повоєнного десятиріччя. Так, спробу проаналізувати тяжкі наслідки війни для шкільної мережі освіти працюючої молоді через призму тогочасних світоглядних орієнтирів зробила О. Курочка [1]. На дотичному рівні до окремих аспектів проблеми зверталися також І. Газова [2], Б. Коммановський [3–4], Ю. Орловський [5–7], А. Шпортенко та І. Стафєєв [8]. Проте, безпосередньо проблема функціонування шкіл робітничої та сільської молоді все ж не стала для них спеціальним предметом вивчення.

До 1925–1926 навч. р. в Україні працювала лише 71 вечірня школа підвищеного типу для дорослих, і навчалася в них всього 5059 осіб. Така край нечисельна мережа не могла, звісно, задовольнити бажання, все зростаючої кількості зайнятих на виробництві, отримати освіти. Тому Політбюро ЦК КП(б)У в 1927 р. зобов'язало Наркомат освіти УСРР розширити мережу вечірніх шкіл і курсів для робітників і селян. У розробленому ним плані розвитку системи освіти для дорослих в республіці на 1928–1933 рр., передбачалося збільшення кількості вечірніх шкіл другого типу. Зокрема планувалося, що до 1933 р. у республіці діятиме вже 320 вечірніх шкіл другого типу, в яких буде навчатися біля 77 тис. учнів. При цьому контингент майбутніх учнів загальноосвітніх шкіл підвищеного типу для дорослих на той час вже був сформований, адже 1933 р. у початкових школах республіки навчалися 3,7 млн. дорослих учнів, а до 1939 р. – 4,7 млн. Значна частина робітників і селян, отримавши початкову освіту, хотіли продовжувати навчання, що спричиняло подальше зростання учнів в школах для дорослих підвищеного типу.

У 1936 р. вечірні загальноосвітні школи було поділено на два типи. Перший склали неповні середні школи загальної і технічної освіти, на базі 4-річної школи, з терміном навчання 3 роки. Другий – середні школи, на базі 7-річки, з терміном навчання 3 роки. Загальноосвітні школи дорослих зіграли помітну роль у підвищенні рівня освіченості і культури народу: за короткий відрізок часу було ліквідовано неграмотність, а в 1930-х рр. вони щорічно (без відриву від виробництва) надавали освіту десяткам тисяч громадян [10, 33].

Друга світова війна нанесла велетенську шкоду господарству та культурній сфері України, загальмувавши розвиток освіти, порушивши зокрема планомірну роботу мережі навчання дорослих. Тому, попри колосальну напругу, зумовлену війною, радянський уряд 1943 р. прийняв спеціальну постанову «Про навчання підлітків, які працюють на підприємствах» [11, 247], що дала поштовх до створення масової мережі вечірніх шкіл для робітничої і селянської молоді, яка після звільнення від окупації пішла на виробництво і не могла далі продовжити навчання у масових школах. За розробки змісту навчання для цих шкіл, були використані попередні плани, програми і досвід робочих шкіл для робітничої і сільської молоді, які функціонували у довоєнний період [12, 47]. З метою виконання цієї постанови, уряд зобов'язав місцеві ради депутатів трудящих відновити роботу шкіл для працюючої молоді вже з 1 жовтня 1943 р. [13, 312], а вже на кінець року в багатьох населених пунктах почали працювати загальноосвітні школи для підлітків, зайнятих на виробництві [14, 73].

Разом із тим, ще до прийняття 15 червня 1943 р. вище зазначеної постанови, відділи народної освіти Москви, Свердловська і Ленінграду, з власної ініціативи організували навчання біля 10 тис. підлітків, зайнятих на виробництві. Досвід роботи цих шкіл показав, що вони цілком себе виправдовують. Цим було зроблено важливий внесок у прийняття урядового рішення щодо організації вечірніх шкіл для працюючої молоді та дорослого населення, яке не мало належної освіти [15, 3]. Прикладом роботи таких шкіл був Жовтневий р-н м. Києва. Відразу після його звільнення, в цьому районі розпочалася активна робота зі створення шкіл для підлітків, зайнятих на виробництві. Бажання навчатися виявили 370 осіб, тому було створено 2 школи. Однак відразу з'явився ряд проблем: до вечірніх шкіл ходило мало учнів, характерними стали великий відсів і нерегулярне відвідування занять, були й значні труднощі з укомплектуванням цих шкіл і кваліфікованими кадрами викладачів, підручниками, навчальними посібниками. Тривалість навчального року в таких школах становила 48 тижнів (9 год. на тиждень) [16, 4]. Вона виявилася настільки доцільною, що проіснувала до кінця 1980-х рр.

У 1944 р. школи для підлітків були перейменовані на школи робітничої та сільської молоді, оскільки тепер навчалася багато молодих людей, які вже вийшли за межі шкільного віку [17, 247]. З 1944 р. школи для працюючої молоді почали створюватися і в сільській місцевості [11, 250]. У такі школи приймали підлітків не молодше 14 років, які готові були навчатись без відриву від сільськогосподарського виробництва [13, 315]. Впродовж 1943–1945 навч. рр. педагогічні колективи вечірніх шкіл зуміли в основному подолати численні труднощі викликані війною. Однак ще довго вони працювали в приміщеннях масових шкіл. Більшість з них у зимовий період додатково не опалювалась. Навіть лампами та гасом школи забезпечувались з перебоями. Не вистачало зошитів, ручок, пер, чорнилниць, олівців, лінійок. Мало було підручників, не вистачало і викладачів. Однак з кожним роком ці труднощі успішно долалися.

Вже в перші повоєнні роки в Україні знову діяла чітка система освіти для працюючої молоді – вечірні школи робітничої та сільської молоді, як частина загальної системи народної освіти. Вони стали важливою складовою життя працюючої молоді та давали можливість вступати до вищих навчальних закладів. Між масовими середніми школами та вечірніми школами робітничої та сільської молоді існувала послідовність у змісті освіти, завдяки чому учні могли переходити з одного типу шкіл до іншого. Більш того уряд встановив ряд пільг для працюючої молоді і дорослих, які навчалися в школах без відриву від виробництва: додаткові відпустки, зі збереженням заробітної платні на період випускних екзаменів (для учнів X класу – 20 робочих днів, VII – 15). Учні інших класів у дні перевірних екзаменів мали звільнитися від роботи. Освіта працюючої молоді була включена в державну систему народної освіти СРСР. Найважливішими соціальними функціями освіти працюючої молоді в той період були ліквідація неграмотності, малограмотності, підготовка професійних кадрів, підвищення ідейно-політичного та культурного рівня.

Отже, вже наприкінці 1940-х рр. в УРСР почався процес становлення системи вечірньої освіти для населення зайнятого на виробництві. Це було пов'язано з потребою країни у значній кількості освічених і головне – кваліфікованих робітників, без яких плани більшовиків щодо модернізації країни були просто не

реальними. До системи освіти для дорослих в 1920–30-х рр. входили, перш за все, загальноосвітні, школи грамоти для робочих підлітків і дорослих, школи дорослих підвищеного типу, а також робочі факультети. Загальноосвітні школи дорослих зіграли істотну роль в підвищенні рівня освіченості та культури народу, а за короткий відрізок часу було ліквідовано неграмотність. Проте, з початком Другої світової війни, розвиток системи освіти для дорослого населення призупинився. Новим поштовхом до становлення системи вечірньої освіти стало виникнення в 1943 р. шкіл для підлітків, спершу у містах, а дещо згодом й у сільській місцевості. У 1944 р. ці навчальні заклади були перейменовані на школи робітничої та сільської молоді й саме вони стали основою мережі вечірніх шкіл.

1. Курочка О.Г. З досвіду боротьби за сталий склад учнів школи робітничої і сільської молоді // *Радянська школа*. – 1955. – № 7.
2. Газова В.И. Производительность труда стала выше // *Вечерня середня школа*. – 1967. – № 3.
3. Коммановський Б.М. Навчальні комбінати – нова форма освіти дорослих // *Радянська школа*. – 1964. – № 1.
4. Коммановський Б.М. Навчальні комбінати – нова форма освіти дорослих // *Радянська школа*. – 1964. – № 2.
5. Орловский Ю. Подростки на производстве. Условие труда и учёбы по советскому законодательству. – М., 1966.
6. Орловский Ю.П. Совмещение труда с обучением. – Барнаул, 1987.
7. Орловский Ю.П. Труд молодёжи в СССР. Правовое исследование. – М., 1974.
8. Шпортенко О.М. Развитие освіти дорослих в УРСР (1917–1967 рр.). – К., 1969.
9. Стафеев І.І. Організація набору і збереження контингентів учнів шкіл працюючої молоді. – К., 1968.
10. Гончаренко С.У. Науково-технічний прогрес і вдосконалення змісту середньої освіти в процесі здійснення реформи школи // *Радянська школа*. – 1985. – № 1.
11. Народное образование в СССР / Под ред. И. Каирова и др. – М., 1957.
12. Зубкова Е.Ю. Послевоенное советское общество: политика и повседневность. 1945–1953 гг. – М., 2000.
13. Навчально-виховна робота в школах робітничої і сільської молоді. – К., 1962.
14. Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР (1917–1967). – К., 1967.
15. Народное образование в СССР / Ред. И. Каирова, М. Гончаров. – М., 1957.
16. Огнев'юк В.О. Осягнення освіти: Підсумки ХХ століття. – К., 2003.
17. Анайкина Л.И. Партийно-государственная политика в сфере народного образования РСФСР (1922–1991). – М., 2001.

Компанієнко О.В. Functioning of education for adults in the 1920th – the middle 40th years. In the article the development of the education for adults, working young people in the pre-war period and the years of the Second world war is examined.

Key words: education for adults, night-schools, schools of working young people

О. В. Лук'яненко

ПЕДАГОГІЧНА ОСВІТА У ПОВОЄННІЙ УКРАЇНІ

Стаття розкриває специфіку організації вищої педагогічної освіти в Україні 1943–1952 рр. Дослідження ілюструє проблеми підготовки учителя середньої школи; робота демонструє вертикаль педагогічних закладів країни та аналізує здобутки та проблеми підготовки освітян.

Ключові слова: вища педагогічна освіта, педагогічний інститут, учительський інститут, педагогічні класи, повоснна Україна

Наступ Червоної армії на війська Третього рейха у 1943 р. повернув не лише радянську владу на землі

України, але й евакуйовані педагогічні інститути. Однак, повернувшись із необпалених війною східних країв СРСР, педагогічні виші ще не були спроможні вповні забезпечити післявоєнну потребу країни у вчителях. У розвалених приміщеннях та розрізаних халупах бідували разом із ними учительські інститути та педагогічні училища УРСР. Аби швидко дати школам учителів, влада вирішила з вересня 1945 р. відкрити при «обраних» десятирічках так звані «додаткові одинадцяті», педагогічні класи. Подібні експериментальні експрес-курси підготовки учителя започаткували при 6 жіночих середніх школах у Києві, Харкові, Сталіно (Донецьку), Одесі, Дніпропетровську та Львові. Популярність класів виявилася значною. Так, до педагогічного класу школи № 26 Дніпропетровська 1945 р. були подані 40 заяв (зарахували ж лише 26 дівчат) [1, 1].

У київській школі № 155 педагогічний клас складався з 25 учениць. Це були дівчата з м. Переяслава, с. Миронівки, Васильківського та Києво-Святошинського районів області. Держава та місцева влада намагалися забезпечити учениць подібних класів усім необхідним. Саме ними доводилося «затуляти проріху» у системі освіти, породжену війною та зривом навчання у системі педінститутів. Для юних освітянок приготували окрему класну кімнату, облаштували затишні зошити. Звернемо увагу на формулювання «дістали» – у післявоєнній, зруйнованій країні зошит був цінністю. Хоч матеріальне постачання не було єдиною проблемою педагогічних класів.

Труднощі у дівчат почалися з відновленням у пам'яті шкільного матеріалу, що забувся в роки війни. Педагогічні класи були тісно пов'язані з педагогічними інститутами. Так, одна з випускниць столичного педагогічного класу Віра Романова продовжила навчання на заочному відділі педінституту. Викладач педагогічного вишу Харкова Зальденберг був безпосереднім керівником педагогічної практики вихованок харківської школи № 6. Саму ж практику майбутні вчительки проходили у 1–4 класах рідної школи [2, 1]. Як і в Одеській школі № 90, тут намагалися копіювати хоча б приблизну програму педагогічного вишу, залучаючи учениць, окрім навчання, і до позакласної роботи [3, 1]. Та якщо ВНЗ давав освіту за 4 роки, готуючи спеціаліста для десятирічки, жіночий педагогічний клас за рік готував учительку винятково для початкової школи.

Часом навіть педагогічні класи не могли задовольнити потреб у підготовці вчителів. Причиною інколи було просте людське небажання вступати на педагогічну ниву. Так, до додаткового класу при середній школі № 3 за перший рік набору (1945 р.) у м. Сталіно подали заявки лише 17 із 25 потрібних учениць [4, 1].

Перші випускні іспити в експериментальних педагогічних класах розпочалися 18 червня 1946 р. Того ж року 150 учениць 11 класів УРСР екзамінувалися з педагогіки, української мови з методикою, психології та методики арифметики, російської мови, природознавства, географії та історії [5, 4].

Дійсно, в повоєнні роки педагогічні класи стали порятунком для системи освіти, допоки педінститути відновлювали науково-педагогічний склад і матеріальний потенціал. Уже 1946 р. подібні класи відкрили й при багатьох інших десятирічках (як, наприклад, при Кадіївській сільській жіночій середній школі № 28 та при Ворошиловградській школі № 7). Хоча, звісно, і вони мали свої недоліки. Передусім навчання в таких класах починалося не 1 вересня, а 1 жовтня. Це пору-